

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

**Školský systém v období Protektorátu Čechy a
Morava**

Bakalářská práce

School system in the Protectorate of Bohemia and Moravia

Bachelor thesis

AUTOR PRÁCE

Jan Frühbauer

PRAHA 2018

VEDOUCÍ PRÁCE

PhDr. Martin Strouhal, PhD.

Chtěl bych poděkovat PhDr. Martinu Strouhalovi, PhD. za pomoc a zejména trpělivost při vedení mé práce, Mgr. Martině Lukášové za pomoc při administrativních záležitostech okolo mé práce, svému dědečkovi Vladimíru Švarhovi za poskytnuté paměti a zbytku mé rodiny za velkou podporu.

Prohlašuji, že bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pod vedením PhDr. Martina Strouhala, PhD. Literaturu a ostatní prameny, ze kterých jsem čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 2. 8. 2018

Jan Frühbauer

ANOTACE

Bakalářská práce pojednává o systému školství v letech 1939-1945 na území tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava, popisuje, jak se od ustanovení Protektorátu do konce Druhé světové války postupně měnil systém vzdělávání a škol. Její zaměření se týká především škol obecných, měšťanských, učňovských, odborných a gymnázií. Spojuje i jednotlivé historické mezníky se změnami ve vzdělávacím systému, jak byl ovlivněn působením propagandy a Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě v čele s Emanuelem Moravcem. Zaměřuje se především na oficiální státní školství. Čerpá z literatury i vzpomínek pamětníků. Účelem je shrnutí všech důležitých informací o fungování škol v tehdejší době.

KLÍČOVÁ SLOVA: Protektorát Čechy a Morava, vzdělání, školský systém, vzdělávací systém, druhá světová válka, Kuratorium pro výchovu mládeže, Emanuel Moravec, škola, nacismus

ABSTRACT

The bachelor thesis is about the system of education in the years 1939-1945 in the territory of the former Protectorate of Bohemia and Moravia, it describes how the system of education and schools gradually changed from the beginning of Protectorate until the end of the Second World War. It is focused mainly on general, bourgeois, apprentice, vocational and grammar schools. It combines historical milestones with changes in the education system, as they were influenced by the propaganda and Board of Trustees for the Education of Youth in Bohemia and Moravia, led by Emanuel Moravec. It focuses primarily on official state education. It is sourced from the literature and memories of the witnesses. The purpose is to summarize all the important information about the functioning of schools at the time.

KEYWORDS: Protectorate of Bohemia and Moravia, education, education system, education system, World War II, Board of Trustees for the Education of Youth, Emanuel Moravec, school, Nazism

Obsah

Úvod.....	7
1. Obecné informace	8
1.1 Konečné řešení české otázky	9
1.2 Propaganda ve školních lavicích	10
1.3 Uzavření českých vysokých škol	11
2. Systém škol a vyučování.....	14
2.1 Systém škol před válkou	14
2.1.1 Druhá republika	14
2.2 Organizace německého nacistického školství.....	15
2.3 Protektorátní školství	16
2.3.1 Změny ve školství.....	18
2.3.2 Změny v obsahové náplni vyučování a úloha učitelstva	20
2.3.3 Obecné školy	22
2.3.4 Měšťanské (hlavní) školy	23
2.3.5 Střední školy	23
3. Školská legislativa	25
3.1 Ministr školství a národní osvěty Emanuel Moravec.....	25
4. Všední dny žactva	30
4.1 Volný čas.....	31
4.1.1 Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě	32
5. Školství a odboj	35
Závěr	36
Seznam literatury	37
Ostatní zdroje.....	38
Seznam příloh	39

Přílohy.....	40
--------------	----

Úvod

Ačkoliv druhá světová válka a protektorát je často vzpomínané téma, o tehdejších dobovém školství se, mimo událostí spojených se 17. listopadem 1939, příliš často nemluví ani k tomuto tématu neexistuje moc publikací, přitom jím byla ovlivněna generace našich dědečků a pradědečků. Je tedy příhodné to napravit a přehledně zmapovat fakta, která se týkala vzdělávání tehdejší mládeže a události, které ho ovlivňovaly. Dalším důvodem, proč si připomínat školství pod vlivem totality je fakt, že se po celé Evropě setkáváme s nedemokratickými útoky na vzdělávání a intelektuální elitu z pravé i levé strany politického spektra, jejichž důsledky mohou být pro demokratickou výchovu zničující. Podobně jako v nacistickém vzdělání jsou dnes pro některé vyučující důležitější cíle výchovné až převýchovné před vzdělávacími, pochopit tehdejší školství nám může pomoci si uvědomit, kdy je výchovné působení ku prospěchu a kdy už přechází v propagaci názorů, ač se může jednat o zdánlivě malicherné případy.

Na území Protektorátu existovaly české i německé školy, práce se zabývá českým školstvím. Literatura dostupná k tomuto tématu je často zastaralá a ideologicky ovlivněná dobou socialismu a nové publikace jsou často velmi stručné, proto je čerpáno i ze vzpomínek pamětníků, zejména Vladimíra Švarhy. Narodil se 25. června 1931 v obci Evaň u Libochovic, ale krátce poté se s rodinou přestěhoval do vedlejší vesnice Horka, tam žil prakticky až do své smrti 12. 12. 2016. Téměř celou povinnou školní docházku absolvoval v období Protektorátu, do první třídy šel v září 1937, měšťanku dokončil v červnu 1945. Vzpomínky mohou často některé události upřesnit, v práci je dbáno na dodržování jejich objektivitu a historické přesnosti. Dalším cenným a aktuálním zdrojem je webová stránka Školákem v Protektorátu, jedná se o projekt Památníku Terezín, který se snaží přiblížit populárně naučnou formou tehdejší školství, nevýhodou je, že informace jsou často stručné a nepřiliš přehledné, tato práce si naopak klade za cíl přehlednou formou shrnout vše důležité okolo systémů škol a vzdělávání.

1. Obecné informace

Na začátek je důležité vymezit určité důležité historické události, které budou dále zmiňovány. Prvním velkým klíčovým momentem bylo 29. září (některé zdroje uvádí 30. září nebo přesněji noc z 29. na 30.), kdy byla podepsána Anglií, Francií, Itálií a Německem Mnichovská dohoda, v jejímž důsledku si Německá říše podrobila československé pohraničí s většinou německým obyvatelstvem. Pamětník Vladimír Švarha na tuto chvíli vzpomíná: „*O Mnichovské dohodě jsme se hned dozvěděli, protože to bylo okamžitě na obci. Veškeré obce zprávy vyhledávaly, protože rozhlas tenkrát všude nebyly, takže starosta měl vždycky obecního sluhu, který šel, buď za znaku troubení nebo bubnu. Chodil s tabulí a vyhledával děti, nechodte do školy, je mobilizace atd. V sokolovně v Křesíně (vesnice v severních Čechách, pozn. aut.) byli po pár dnech ubytováni uprchlíci ze Sudet*“¹ Právě to bylo první velkou změnou ve školství, zejména v pohraničí si žáci museli zvyknout na nové spolužáky.²

Německá vojska vstoupila do Česka 15. března 1939 a Protektorát oficiálně vznikl 16. března. Brzy na to začala být vydávána různá nařízení a ustanovení, např. byl odstraněn státní znak ze zdí, propuštění židovských učitelů, zavedení němčiny jako povinného předmětu na měšťanských školách, odebrání státního znaku a zavěšení kříže, jako symbolu křesťanství, na zeď tříd.³ Propouštění nehrozilo pouze z rasových důvodů, jakékoliv nevinné vlastenecké smýšlení se nesmělo dávat najevo veřejně: „*Učitelé, kteří odmítali spolupracovat nebo podporovali studenty ve vlasteneckých projevech, byli propuštěni. Zpívání vlasteneckých písní v restauracích a kavárnách bylo zakázáno. Nosit národní trikoloru v knoflíkové dírce bylo nezákonné.*“⁴ Od 27. dubna působila druhá protektorátní vláda, předsedou byl Alois Eliáš, ministr školství a národní osvěty zůstal prof. JUDr. Jan Kapras, který tuto funkci vykonával již v období druhé republiky. Od ledna 1942 jeho funkci převzal nechvalně proslulý Emanuel Moravec.⁵

¹ Rozhovor s Vladimírem Švarhou z 29. 12. 2013

² HORÁKOVÁ, Jana. SLEZSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM. *Děti a válka: příběhy dětí z let 1939 - 1945*. 1. vyd. 2011.

³ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v protektorátu – Chronologické přímký* [online]. [cit. 2018-06-12]. Dostupné online: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=194%3Achronologicke-pimky&catid=76%3Achronologicke-pimky&Itemid=82>.

⁴ MACDONALD, Callum, Jan KAPLAN a Jan BRÁZDA. *Praha ve stínu hákového kříže: Pravda o německé okupaci 1939 - 1945*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1995. Str. 42,44

⁵ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v protektorátu – slovníček pojmů a jmen* [online]. [cit. 2018-06-12]. Dostupné online: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_glossary&Itemid=82&id=25&letter=M>.

17. listopadu 1939 byly zavřeny české vysoké školy, paradoxně to příliš velký vliv na základní a střední školství nemělo, velké zásahy do něj začaly až v polovině roku 1941, kdy byla provedena přestavba školství a na učitele začaly být kladeny velké ideologické nároky pomocí intenzivního přeškolení.⁶

Roku 1943 byla vyhlášena totální válka, všechna hospodářská výroba musela být podřízena válečným potřebám nacistů, v té době pocítili největší dopad žáci, kteří byli zapojeni do válečného hospodářství. Vyučování bylo narušováno působením nechvalně proslulého Kuratoria pro výchovu mládeže.⁷

1.1 Konečné řešení české otázky

Plány ohledně „české otázky“ byly zpracovány již roku 1937, nacisté si představovali české země jako oblast obývanou výhradně německým živlem, počítalo se s germanizací, ale zprvu nebylo jasné, jaké metody bude použito. V říjnu 1940 schválil Hitler návrh K. H. Franka, podle nějž má být část rasově vhodných Čechů germanizována, část vysídlena a aktivní odpůrci německé nadvlády a příslušníci inteligence zlikvidováni.⁸ Heydrich se k plánům s Čechy vyjadřoval těmito slovy: *„Máme zde různé lidi. Někteří vykazují dobrou rasovou kvalitu a dobré smýšlení. S těmi to bude jednoduché, můžeme je poněmčít. Ale na druhé straně jsou zde rasově podřadné živly, které navíc vykazují špatné smýšlení. Tyhle musím dostat ven. Na východě je hodně místa. Mezi těmi póly se nachází střední vrstva, kterou musím dokonale prozkoumat. Jde o lidi rasově podřadné, ale s dobrým smýšlením; pak sice lidé rasově přijatelní, ale se špatným smýšlením. S těmi prvními budeme asi muset naložit tak, že je nasadíme někde v Říši, nebo vůbec někde, ale přitom se postaráme o to, aby už neměli děti (...) Pak zbývá ona skupina, jež je rasově přijatelná, ale myšlenkově nám nepřátelská. Ti jsou nejnebezpečnější, neboť jde o rasově zdravou vrstvu vůdců. Musíme si dobře promyslet co s nimi. Můžeme se pokusit některé z nich přemístit do Říše, do německého prostředí, tam je poněmčít a převychovat. Když to nepůjde, musíme je postavit ke zdi. (...) Chtěl bych zde zdůraznit, že skutečně zamýšlíme poněmčovat jen ty, kteří se k poněmčení hodí. (...) Počítám s čísly mezi 40 a 60 procenty. Pořádíme rasovou inventuru pomocí průkazů totožnosti.“⁹*

⁶ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

⁷ tamtéž

⁸ Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: informační materiál pro učitele dějepisu. 1. vyd. Editor Martin Hořák, Tomáš Jelínek. Praha: Živá paměť v nakl. Galén, 2006, ISBN 80-726-2393-1. s. 52

⁹ MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát aneb Česká každodennost 1939-1945*. Řitka: Čas, 2012, Český ČAS, sv. 2. ISBN 978-80-7475-150-9. s. 16

Vyučující dějepisu na gymnázium Budějovická Mgr. Jan Kvirenc nazýval tento plán jako „neexistenci českého národa“, čili plán nacistů byl popřít, že vůbec někdy český národ existoval.

Může se zdát, že plány na řešení české otázky se vzděláváním nesouvisí, ale opak je pravdou, právě škola měla připravovat děti už od útlého věku k poněmčení, děti se učily mluvit německy, lékařské prohlídky spojené s rasovým přezkoumáním probíhaly také často přímo v budově školní. Rasová analýza probíhala pod záminkou prevence různých onemocnění, nejčastěji tuberkulózy (ta byla v té době častou nemocí s poměrně nízkou šancí na vyléčení, tudíž to pro velkou část zdánlivě mohlo působit jako pravda), výsledkem bylo, že čtyřicet pět procent Čechů bylo označeno za vhodné ke germanizaci, patnáct zařazeno k rasově nevyhovujícím a zbytek měl být dále přezkoumán.¹⁰ Čeští lékaři rasový přezkum museli dělat i proti své vůli, výjimkou nebylo ani podplácení doktorů, aby určité jedince nebo rodiny označil za rasově čisté, to se týkalo zejména lidí, kteří věděli o některém z židovských předků a chtěli se vyhnout nelidským podmínkám v koncentračních táborech. Po atentátu na Heydricha sice Hitler hrozil likvidací našeho národa, jenže Češi byli nepostradatelnou pracovní silou pro Třetí říši, zejména po vyhlášení totální války v roce 1943, další otázkou bylo, zda by byla likvidace Čechů vůbec uskutečnitelná, zvláště v době, kdy nacistická vládní garnitura musela řešit již poměrně závažné problémy na bitevních polích.

Nutno podotknout, že snaha o germanizaci českého národa nebyla během druhé světové války ničím novým, v průběhu devatenáctého a na začátku dvacátého století si němečtí (resp. rakouští) nacionalisté v českých zemích střežili své mocenské pozice i snahou zamezit faktickému zrovnoprávnění češtiny s němčinou. Česká společnost se tomu vzpírala a zasazovala se o výstavbu českého školství, přičemž celkem úspěšně čelila odnárodňovacím tendencím.¹¹

1.2 Propaganda ve školních lavicích

Propaganda se v jisté míře týkala všech škol. Při různých výročích, jako byl 15. březen nebo 20. duben, byly pronášeny ideologicky zabarvené projevy, také mohl být poslouchán projev vysílaný rozhlasem, ovšem jen ve školách, kam byl zaveden elektrický

¹⁰ Tamtéž. s. 15

¹¹ DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 35

proud.¹² Vladimír Švarha si nic podobného nepamatuje, ale vzpomíná na akci Viktoria. Z britské kampaně, kdy je v rozhlase nabádali, aby psali pod rouškou tmy „V (victory)“ jako vítězství spojenců na veřejná místa, udělali nacisté vlastní kampaň „V“ jako victoria – Německo vítězí na všech frontách, velké V se objevovalo na různých veřejných místech, na dopravních prostředcích, dokonce i před filmovým týdeníkem.¹³ Později existovala jen jediná značka cigaret, též Viktoria. Ve škole každý musel vědět co „V“ znamená a co znamená plakát: „Zachvátí-li tě, zahyneš!“ (zachvátí-li nás komunisté a Sovětský svaz). V případě postupu německých vojsk se v rámci akce Viktoria ve škole zpívala německá hymna a píseň Die fahne hoch.¹⁴ Na zdi každé učebny byl vyvěšen kříž a obrazy Adolfa Hitlera a Emila Háchy. Právě k vyvěšenému vůdci se váže jedna zajímavá událost ze života Vladimíra Švarhy: „*S Honzou a Tondou jsme po sobě házeli houbou. Já jsem ji hodil na Honzu, ten na Tonda, Tonda po mně, já ji vzal a lup, trefil jsem Hitlera a ten spadl. Potom přišel učitel, říkal: „Zabalit do papíru, ať to nikdo nevidí a běž k Šulíkovi (pozn. aut.: místní sklenář)!“ Tak já tam jdu a říkám: „Pane Šulík, zasklete to prosím, tatínek to tady zaplatí.“ a ten to zasklil, ještě vyleštil, zabalil a šel jsem s tím zpátky.*“¹⁵ Kuriozitou je, že si pamětník nevzpomíná ani, že by se ve škole mluvilo o atentátu na Heydricha. Pouze chodilo gestapo od domu k domu, ukazovalo foto kola, zda je někdo neviděl nebo nemá doma stejné.¹⁶

1.3 Uzavření českých vysokých škol

Důležitým mezníkem v protektorátním školství byl 17. listopad roku 1939, kdy byly uzavřeny vysoké školy. Stalo se tak důsledkem několika událostí. Když pomíneme malé protesty u tramvajových zastávek a bojkot tramvají 30. září, na které režim nijak nereagoval, byla v sobotu 28. října uspořádána první demonstrace od počátku německé okupace. Rozšiřované letáky nabádaly k pokojné demonstraci, Češi měli přijet do města ve svátečních šatech s národní trikolorou na klopě saka a krom toho bojkotovat kontrolovaný tisk a tramvaje s dvojjazyčnými cedulemi. Manifestace měla být zakončena dvěma minutami ticha před Národním muzeem.¹⁷

¹² PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu – Obecná škola – významná výročí* [online]. [cit. 2018-06-29]. Dostupné online: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=36>

¹³ Praha ve stínu hákového kříže, str. 59-60

¹⁴ z rozhovoru s Vladimírem Švarhou z ledna 2015

¹⁵ z rozhovoru s Vladimírem Švarhou z 1. ledna 2014

¹⁶ z rozhovoru s Vladimírem Švarhou z ledna 2015

¹⁷ MACDONALD, Callum, Jan KAPLAN a Jan BRÁZDA. *Praha ve stínu hákového kříže: Pravda o německé okupaci 1939 - 1945*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1995. Str. 48

Demonstrace začala klidně, ale po jedenácté hodině dopoledne, kdy se shromáždil dav lidí na Václavském a Staroměstském náměstí, byla narušena. Skupina německých studentů začala trhat národní trikolory a srážet čepice kolemjdoucím. To vyvolalo několik násilnějších nepokojů. Protestovalo se i před velitelstvím pražského gestapa. Demonstranty rozehnala česká policie pod pohrůžkou, že pokud neudělá pořádek, zjedná ho oddíl SS, tentýž, který měl každou sobotu na Václavském náměstí přehlídku. Ve tři hodiny odpoledne se náměstí opět zaplnilo demonstranty, byly ničeny německé cedule a docházelo k různým potyčkám s Němci. K. H. Frank si vyžádal schůzku s Emilem Háchou, ten přizval ještě předsedu vlády Eliáše a ministra vnitra Ježka. Němci varovali, že pokud nebude nastolen pořádek, dají rozkaz k zásahu SS. Pod touto hrozbou začala česká policie vytlačovat demonstranty, ale na příkaz K. H. Franka byly zapojeny jednotky německé ochranné policie, které začaly střílet do davu, celou akci řídil sám Frank ze schodů Národního muzea. Jeden člověk byl zabit a patnáct lidí zraněno, mezi nimi i student Jan Opletal, který 11. listopadu zraněním podlehl.¹⁸

Pražští studenti uspořádali pietní průvod, který byl povolen úřady. Organizátoři ručili za bezproblémový průběh. 15. listopadu pochod skutečně proběhl, ale na Karlově náměstí nastaly nepokoje, které byly rozehnány, bylo pokojněji než 28. října. V reakci na nepokoje Frank odletěl do Berlína za Adolfem Hitlerem. Vůdce nařídil uzavření vysokých škol na tři roky.¹⁹ Po atentátu na Heydricha bylo prodlouženo na neurčito.²⁰ Zde ilustruje situaci dobová vyhláška: „*Vyhláška! Ačkoliv bylo opětovně vážně varováno, pokouší se od nějaké doby skupina českých intelektuálů ve spolupráci s emigrantskými kruhy v cizině, menšími nebo většími akcemi odporu rušit klid a pořádek v Protektorátu Böhmen und Mähren. Při tom bylo zjištěno, že původci těchto aktů odporu jsou zvláště také na českých vysokých školách. Ježto tyto živly daly se ve dnech 28. října a 15. listopadu strhnouti k násilným činům proti jednotlivým Němcům, byly české vysoké školy na dobu tří roků uzavřeny, devět pachatelů bylo zastřeleno a větší počet účastníků vzat do vazby.*“²¹

Popravení studenti byli vůdci studentského svazu, neměli prokázanou účast na odboji a jeden byl místopředsedou kolaborantské organizace. V noci z 16. na 17. listopadu byli zatčeni, odvezeni do kasáren SS na Ruzyni a bez soudu zastřeleni. 17. listopadu vtrhla SS a německá

¹⁸ tamtéž, Str. 49-50

¹⁹ tamtéž, str. 51-52

²⁰ *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: informační materiál pro učitele dějepisu*. 1. vyd. Editor Martin Hořák, Tomáš Jelínek. Praha: Živá paměť v nakl. Galén, 2006, str. 59

²¹ MACDONALD, Callum, Jan KAPLAN a Jan BRÁZDA. *Praha ve stínu hákového kříže: Pravda o německé okupaci 1939 - 1945*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1995. str. 53

policie do vysokoškolských kolejí, studenti byli zatýkáni, asi 1 200 bylo odvezeno do koncentračního tábora jako pojistka za dobré chování Čechů. Prázdné univerzitní budovy převzala Německá univerzita nebo SS.²²

Přímo v koncentračním táboře zemřelo asi 20 českých studentů. Po zásahu Emila Háchy a Aloise Eliáše a důsledkem ústupků říši byli rukojmí propouštěni po částech na konci roku 1939, v dubnu, srpnu a prosinci 1940 a v průběhu let 1941-1942. Poslední zadržený se vrátil domů v březnu 1943.²³ Vysokoškoláky nemající možnost dostudovat často čekalo nucené pracovní nasazení. Uzákoněna byla všeobecná pracovní povinnost a jako nástroj kontroly zavedeny pracovní knížky. Bez souhlasu pracovní úřadu nemohlo být změněno místo práce a kdokoliv mohl být povolán, v důsledku nedostatku německé pracovní síly, na práci do říše. To představovalo i jisté bezpečnostní riziko a většinou i diskriminaci za český původ. Ačkoliv byla práce v říši lépe platově ohodnocena, náklady na život v Německu byly vyšší než v Protektorátu a zásobení surovinami horší.²⁴

Dne 31. srpna, tedy ještě před uzavřením českých vysokých škol, bylo nařízeno předat ministerstvu školství insignie Karlovy univerzity, žezlo rektora a čtyř děkanů, stříbrnou pečeť z roku 1348 a řetězy akademických funkcionářů, vyzvedli si je poté zástupci německé univerzity, těm musela být postoupena i zakládací listina Karla IV. A další dobové dokumenty svázané s dějinami pražské univerzity, současně byl německé univerzitě přisvojen název Německá univerzita Karlova potvrzený samotným Adolfem Hitlerem.²⁵

²² MACDONALD, Callum, Jan KAPLAN a Jan BRÁZDA. *Praha ve stínu hákového kříže: Pravda o německé okupaci 1939 - 1945*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1995. str. 53

²³ *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: studijní materiál pro učitele dějepisu*. 1. vyd. Editor Martin Hořák, Tomáš Jelínek. Praha: Živá paměť v nakl. Galén, 2006, str. 54

²⁴ tamtéž, str. 60-65

²⁵ DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 38-40

2. Systém škol a vyučování

Systém škol procházel poměrně složitým vývojem, dnešní základní školy se dělily na obecné a měšťanky, povinná školní docházka trvala 8 let, poté mohli žáci pokračovat na střední škole nebo jít do učení.

Výchova v nacistických školách vycházela z rasových teorií, na prvním místě byla tělesná zdatnost, na druhém „pevné“ charakterové vlastnosti a až na třetím vzdělávání. Cílem výchovy byl jedinec vhodný pro národní společenství. Hitlerova snaha osekát látku na minimum a jeho celkový odpor ke vzdělání mohl být způsoben jeho nezdarem při studiu reálky.²⁶ Protektorátní školství nebylo ideologické až v takové míře, jako německé.

2.1 Systém škol před válkou

Systém škol v období první republiky byl organizován dle staré monarchie, docházelo pouze k drobným úpravám, ačkoliv tendence k reformám zde byly. Školy vycházely z ideje demokracie podepřené Masarykovou humanitou, zájmem státu byla jednotná výchova k ideálům republiky, proto začala být vyučována občanská nauka. Byla zde snaha o setkávání žáků všech společenských vrstev. Státní škola se stala školou sekulární zbavenou klerikalismu, výuka náboženství se stala dobrovolnou dle uvážení žáka, většina se jí stejně zúčastnila, neboť lidé byli zbožní. Byla zde snaha o prodloužení povinné školní docházky a vytvoření tzv. jednotné školy (důvodem bylo, že obecné školy většinou poskytovaly výuku jen první až páté třídy, často zde byly mladší i starší děti vzdělávány společně v jednotřídce, po dokončení obecné školy se chodilo do měšťanky). Gymnázia byla devítiletá a chodilo se do nich ze čtvrté třídy. Obecná škola trvala pět let, měšťanka tři, její čtvrtý ročník, nazývaný jednoročním učebním kurzem, byl nepovinný, nicméně se uvažovalo o zavedení devítileté povinné školní docházky.²⁷

2.1.1 Druhá republika

Druhou republikou nazýváme období od mnichovské zrady do ustanovení protektorátu, ovšem příliš za příliš demokratickou se pochopitelně považovat nedá. Političtí a kulturní představitelé první republiky byli veřejně zostuzováni a sílila nenávist k levici. Velkou měrou vzrůstal i antisemitismus. Školství bylo zasaženo mnohostranně, již během mobilizace československá armáda obsadila některé školní budovy, vyučování pak muselo probíhat na

²⁶ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

²⁷ tamtéž

jiných školách či v jiných budovách za ztížených podmínek, také učitelů bylo méně, někteří museli nastoupit na povinnou vojenskou službu.

Po záboru Sudet muselo své domovy opustit tisíce lidí, nedlouho na to přibyly další přesuny českých obyvatel Slovenska a Podkarpatské Rusi, důsledkem čehož vzrůstala nenávisť českých žáků, ale i Čechů obecně, k Němcům, všemu německému, ale i Slovákům. Školy ve vnitrozemí mládež z okupovaného území přijmout musely, krom toho zaměstnat vyhnané učitele. Část českých obyvatel v pohraničí zůstala, ale jediné české školy, které zde zůstaly, byly obecné, ostatní byly rychlým tempem likvidovány. Pomnichovské úřady se snažily přesouvat některé školy z pohraničí na vnitrostátní území (reálná gymnázia byla přemístěna z Litoměřic do Terezína, z Prachatic do Vodňan, z Trutnova do Úpice, z Hustopeče do Židlochovic, z Nového Jičína do Frenštátu pod Radhoštěm, z Českého Těšína do Frýdku; Vojenské reformní reálné gymnázium bylo přemístěno z Moravské Třebové do Hranic na Moravě; učitelské ústavy přesunuty z Žatce do Loun, ze Znojma do Moravských Budějovic; odborné hospodářské školy přemístěny z Prachatic do Vodňan, ze Znojma do Přímětic; hospodářské školy z Klímkovic do Uherského Hradiště, z Kavařů do Boskovic; Valtická rolnická škola byla přesunuta do Strážnice; z Liberce do Prahy byla přemístěna Státní průmyslová škola chemická, která se později sloučila se Státní průmyslovou školou v Praze). Přesuny škol postihly 2 693 žáků středních škol, 424 žáků učitelských ústavů a víc než 170 žáků škol rolnických a hospodářských. Důsledkem územních změn vzrostl počet žáků na českých středních školách z 82 052 na 95 164, na průmyslových školách z 39 300 na 44 395, na učitelských ústavech z 4 355 na 5190. Také probíhalo zřizování nových měšťanek pro žáky ze zabraného území, pokračovalo se v tom i po 15. březnu, na všech typech škol vznikaly nové paralelní třídy. Průměrný počet žáků ve třídách činil 38,4 v obecných školách, 38,7 v měšťankách, 39,7 na středních školách, 35,3 na odborných, naproti tomu v německých školách to bylo 25,4 na obecných, 27,8 na měšťankách, 28,4 na středních a 19,8 v odborných.²⁸

2.2 Organizace německého nacistického školství

Pro lepší pochopení organizace protektorátních škol je dobré se seznámit s tehdejším německým systémem škol, ostatně na protektorátním území byla řada německých škol. Obecná škola trvala osm let a dělila se na dva stupně, první čtyři roky tvořily základní školu, žáci mohli přestoupit do šestileté střední školy, ta měla podobnou funkci jako naše měšťanka, bylo z ní

²⁸ DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 38-40

možné bez zkoušky přejít do vyšších odborných škol. Nadaní žáci mohli po čtyřech letech obecné školy přestoupit do vyšší školy, odpovídala našim gymnáziím, ale trvala pouze osm let a větvila se na chlapecké a dívčí. Předpokladem pro přijetí do této školy byla mimo vědomosti fyzická zdatnost, určité charakterové vlastnosti, smysl pro kamarádství, kolektiv, kázeň a pořádek, a především árijský původ. Po dokončení osmileté školní povinnosti musel každý občan navštěvovat tříletou školu zaměřenou na výkon určitého povolání²⁹ (týkalo se především těch, kteří vyšli po osmi letech z obecné školy).

Ve školách byla uplatňována rasová teorie, přístup židů ke vzdělání byl postupně omezován až do úplného zákazu, na vyšším stupni se rasová teorie stala povinným předmětem. Byla potlačována individuální výchova a prosazován vůdcovský princip. Přednost výchovných cílů před vzdělávací funkcí způsobil pokles její úrovně.³⁰

Do poloviny září 1939 vzniklo v Protektorátu 68 nových německých škol. „*Při zakládání nových škol využívali Němci velmi výhodných předpisů pro takzvané menšinové školy (zákon č. 295/1920). Ovšem ani těmito předpisy se necítili vázání. Např. v Lišově u Českých Budějovic zřídili německou školu pro 5 dětí. Počítali, že ji později naplní českými dětmi „německé krve“, které budou vybrány rasovými odborníky.*“³¹

2.3 Protektorátní školství

Zásahy byly zpočátku relativně pozvolné, výnos „Vůdce a říšského kancléře ze dne 16. března 1939 o Protektorátu Čechy ' Morava" vyhlášoval autonomii a v článku 8. vyhrazoval pro Říši bezprostřední pouze na „dopravnictví, jakož i na pošty a telekomunikace." První etapa vývoje protektorátního školství trvala do poloviny roku 1941, nátlak byl zdánlivě bez ústředních směrnic a skrytý. V Háchově přípravném materiálu k rozmluvě s Neurathem ze dne 25. dubna 1939 se týkaly českého školství tyto připomínky:

1. Bez vědomí příslušných nadřízených školských úřadů bylo zastaveno vyučování (např. „Krajským úřadem pro kulturu v Jihlavě" nebo německými starosty obcí) na pětadvaceti českých národních školách, zčásti i v obcích s českou většinou.
2. V Moravské Ostravě byli ustanoveni říšští pověřenci pro odborné školství německé i české.

²⁹ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu – Obecná škola* [online]. [cit. 2018-07-15]. Dostupné na World Wide Web: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=98>.

³⁰ DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 42

³¹ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

3. Na českých vysokých školách v Brně (zemědělské a zvěrolékařské) byly zřízeny úřady komisařů, rovněž i ve státní studijní knihovně v Olomouci. Podrobnější zprávu o situaci českého školství po 15. březnu podává elaborát ministerstva vnitra, zredigovaný pracovníky Háchovy kanceláře a doplněný ministrem J. Havelkou, o zásadách do autonomie protektorátu ve všech oblastech politického, hospodářského a kulturního života. Zmiňuje, že hned na počátku okupace bylo zabráno a obsazeno několik budov a místností českých veřejných škol německou armádou a vyučování přerušeno, za účelem postoupení těchto budov školám německým, a to i v místech, kde mělo německé školství k dispozici naprosto dostačující budovy. Žákům bylo přikázáno, aby svou školní docházku naplňovali v jiné obci, do poloviny září bylo takto zrušeno 32 českých obecních a měšťanských škol a zasaženo 2 523 žáků. Po polovině roku 1941 garnitura postupovala zejména proti českým středním školám.³²

7. května bylo kvůli záboru pohraničí bez práce více jak 7 000 učitelů, tudíž bylo nutné starší z nich převést do výslužby, již během druhé republiky byli penzionováni učitelé a ředitelé narození v letech 1879-1881, výnos ministerstva školství a národní osvěty z dubna 1939 poslal do důchodu ročníky 1882-1884 a ročníky 1885-1886 u učitelek, toto nařízení se netýkalo učitelů německých škol, náboženství a učitelek domácích nauk. Do penze měli učitelé odejít na konci června 1939. Problémem bylo i uplatnění ještě nedostudovaných učitelů a jiné inteligence, z toho důvodu byly uzavřeny pro školní rok 1939/1940 první ročníky státních a řádových učitelských ústavů a státní pedagogické akademie.³³

Po uzavření českých vysokých škol si chtěla nacistická garnitura posvítit na české střední školství. Zástupce prezidenta zemské školní rady v Praze poslal okresním školním inspektorům a ředitelům v listopadu 1939 škol soukromý dopis s pokyny: „*Nejméně jednou denně se mělo kontrolovat, zda žáci na chodbách, na schodištích, na záchodech, v učebnách nebo v jiných místnostech nenapsali, nenamalovali nebo nevylepili na stěnách, dveřích či oknech nepřipustné výroky, trestuhodné poznámky, hesla nebo obrázky. Opětovně se měly prohlížet sešity i učebnice. Před školou se nesměly tvořit hloučky. Žactvo se mělo propouštět ze školy na konci vyučování v několikaminutových intervalech za sebou. Byla-li tělocvična v jiné*

³² BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

³³ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 40

budově, tedy tam žáci měli chodit jen jednotlivě, nebo se doporučovalo raději dočasně vůbec zastavit vyučování tělesné výchově.“³⁴

Úřad říšského protektora od září 1940 vyžadoval, aby ke zřízení každé české školy byl vyžádán jeho souhlas a zakázal na české školy přijímat české učitele, současně nařídil propuštění výpomocných učitelů, dohromady jich bylo 757.

Předměty jako dějepis, zeměpis a český jazyk musely mít maximálně potlačený národně výchovný přínos, předpokládalo se odpolitizování české společnosti, zbytek vlivu protektorátní vlády k obraně našeho školství byl potlačen na přelomu let 1941 a 1942.³⁵

Co se týče středních škol, tak K. H. Frank rozhodl, že ho bude redukovat. Zrušil reálná gymnázia Frenštát pod Radhoštěm, Terezín, Úpice, Vodňany, Židlochovice a učitelské ústavy Moravské Budějovice a Louny. Šlo o školy, které byly po Mnichově přesunuty ze zabraného pohraničí. Dále vyžadoval vyhození 1 227 žáků, kteří byli přijati do prvních tříd středních škol, o tento počet by totiž bylo více primánů než v předcházejícím roce.³⁶

2.3.1 Změny ve školství

Od 6. dubna roku 1939 výnos ministerstva přikazoval českým školám povinnou úctu k vůdci a loajálnost k Říši (zejména při výuce dějepisu, zeměpisu, vlastivědy a dějin literatury), 2. září bylo nařízeno odstranit závadné obrazy, např. s legionáři a výjevy z bojů s Němci. O prázdninách byly z kompetence protektorátního ministerstva vyňaty německé školy a přešly pod správu Velkoněmecké říše, dělo se tak přímo z vůle Adolfa Hitlera. V listopadu 1939 musely být z depozitářů škol odevzdány portréty Edvarda příslušným obecním úřadům Beneše během dvou dnů. Od 4. července nesměli být zaměstnáváni ve školách Židé. Zápis neárijských žáků do českých škol s jiným vyučovacím jazykem byl v roce maximálně čtyři procenta, o rok později muselo devět tisíc židovských žáků odejít ze škol. Od podzimu 1942 nesměli být židovští míšenci I. stupně (jeden z rodičů byl žid) přijímáni do škol hlavních (nový název pro měšťanku), později byli někteří vráceni do škol obecných. Míšenci II. stupně mohli hlavní a střední školy navštěvovat, ale jen za předpokladu, že tam bylo místo a neznamenal to poškození žáků německé nebo příbuzné krve.

³⁴ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

³⁵ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 40-43

³⁶ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

Škol se týkalo i jazykové nařízení ze srpna 1939, které dávalo němčině přednost před češtinou, od léta 1940 musely školy užívat německo-české vyhlášky, nápisy, tiskopisy, razítka a s výjimkou „státního“ prezidenta bylo zakázáno používat výraz „státní“ a výraz „český“. V Praze bylo uzavřeno anglické a francouzské gymnázium, povoleno bylo jen ukrajinské a ruské, ale byli vyloučeni čeští žáci. Směrnice ze září 1941 stanovily: „*Vždy však je míti na mysli, že při vyučování smí se užívat jen těch obrazů, které byly řádně schváleny ... Především je vyloučiti všechny obrazy, které jakkoli upomínají na bývalou Československou republiku, její zařízení a politické osobnosti ... Dále je vyloučiti obrazy, které zobrazují období dějin Čech a Moravy, v nichž český národ stál v rozporu s Německou říší a německým národem (např. v době husitských válek) ... Vyloučené obrazy buďte zabaleny, zapečetěny a uloženy pod uzávěrem s ostatními vyloučenými pomůckami do té doby, než budou vydány bližší pokyny o jejich použití ... užije-li se k výzdobě stěn obrazů velkých mužů a žen českých, užije se v odpovídajícím počtu a úpravě také obrazů velkých Němců.*“ K Háčovu portrétu přibyl do čela třídy obraz Adolfa Hitlera, od roku 1943 nesměla být na čelních stěnách jiná výzdoba, z toho důvody byly odstraněny kříže, které zde dosud byly jakožto symbol křesťanství, vzbudilo to nevole v katolických kruzích, po dohodě s K. H. Frankem došlo k ústupku a kříže na zdech zůstaly.

Dosavadní státní svátky a významné dny byly nahrazeny 15. březnem (den vzniku protektorátu) a 20. dubnem (narozeniny Adolfa Hitlera). 14. dubna 1940, při prvním výročí okupace, byli žáci upozorněni, aby se nedopouštěli žádných nepřístojností, 15. byla první hodina věnována slavnosti s proslovem následovanou volnem, podobně tomu bylo 20. dubna. Sledováno bylo po celý rok, zda žáci vzdávají patřičnou úctu říšským symbolům a lecco bylo považováno za provokaci, odpovědnost za žáků neposlušnost Říši byla přisuzována učitelům, učitelstvo jako celek údajně neopustilo své protiněmecké smýšlení a chyběl mu smysl pro nový řád v Čechách a na Moravě, byly charakterizováni jako hlavní protiněmecký faktor kulturního života. Skutečnost byla spíše taková, že v pedagogické práci byli učitelé obezřetní a žactvo se snažili spíše varovat, ale i chránit.³⁷ Od školního roku 1943/1944 se přešlo na německý způsob známkování, známek bylo šest, pětka bylo nedostatečně, ale u těchto žáků se předpokládala náprava, šestka byla nedostatečně pro ty, u nichž se náprava nepředpokládala.³⁸

³⁷ DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 43-47

³⁸ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v protektorátu – Obecná škola – klasifikace, známkování* [online]. 2011--- [cit. 2018-07-25]. Dostupné na online: < http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=28&Itemid=45>.

2.3.2 Změny v obsahové náplni vyučování a úloha učitelstva

V první etapě se změny v náplni vyučování týkaly zejména navýšení počtu hodin němčiny ve všech typech škol. V létě 1939 byly nezvykle rychle vydány učební osnovy s tím, že téměř vše důležité zůstalo zachováno. Do popředí se stavěla výchova vůle, úcta k tělesné práci, slušné společenské chování a smysl pro spořádaný rodinný život. Německý jazyk byl na obecných školách stále jako nepovinný předmět, ale ne na dlouho. Na středních školách byla němčina navýšena na tři hodiny týdně, také byl zvýšen počet hodin tělesné výchovy. V českém jazyce při výuce literárních dějin se poněkud omezil počet slovenských spisovatelů, ale i tento zásah byl kritizován. V dějinách se hovořilo o národu místo státu a češství místo českoslovenství. Vcelku lze k osnovám z léta roku 1939 říci, že jejich smysl byl ve vypuštění všeho, co zřetelně odporovalo novému státoprávnímu postavení českého národa. Byl to tedy cíl negativní. Od 7. listopadu se stala němčina povinným předmětem na měšťankách, v obecných školách se tak stalo o rok později a počet hodiny němčiny v měšťankách se zvýšil na pět týdně. Na středních školách byl v červnu 1939 vyhlášen přehled hodin, který určoval pro primu a sekundu 4 hodiny němčiny, pro ostatní třídy 3 hodiny němčiny týdně. V druhém protektorátním školním roce 1940/41 bylo v primě a sekundě 6 hodin, v tercii až oktávě 5 hodin německého jazyka. Podobný vývoj byl i na ostatních školách. Ve školním roce 1940/41 se němčina stala povinná už na všech druzích českých škol.

K osnovám pro národní školy byly počátkem roku 1941 vydány směrnice, které už disponovaly duchem charakteristickým pro další etapu protektorátního školství. Škole se ukládalo, aby zdůrazňovala při výchově vše, co podporuje soužití německým národem a úctu k vůdci velkoněmecké říše. Učitelé měli být osobně odpovědní za to, že se bude výchova dít v tomto duchu. Důležitou změnou byla i revize učebnic,³⁹ Vladimír Švarha vzpomínal na zajímavý způsob provádění cenzury, jelikož učebnice si museli žáci sami kupovat, cenzuru prováděli též svépomocí: „*O Slovensku se nic neučilo, kde bylo napsáno Slovensko nebo Československo, to se muselo zamazat tuší, v knížkách učitel diktoval, co zamazat a muselo se tam napsat Böhmen und Mähren – Čechy a Morava. Česká města, která byla v Sudetech se směla hovořit pouze německy.*“⁴⁰ Upravovat se muselo asi šedesát procent učebnic, deset procent bylo úplně staženo z oběhu, úpravy starých namísto stažení byly prováděny hlavně z ekonomických důvodů. Revize učebnic z prvních měsíců protektorátu plnila pouze funkci

³⁹ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

⁴⁰ z rozhovoru s Vladimírem Švarhou z ledna 2015

represivní, jejím výsledkem bylo odstranění učebnic nebo jen jednotlivých odstavců či jen vět jasně namířených proti nacismu. Revize se týkala i školních a veřejných knihoven.⁴¹

V druhé fázi nastaly závažnější změny, od září 1941 přestala být v obecných a měšťanských školách vyučována občanská výchova. 8. května 1942 vystoupil Emanuel Moravec s projevem: „*Znalost němčiny je dnes pro českého člověka především otázkou jeho budoucího blahobytu ... už v nejbližších letech naše středoškolská mládež bude stejně dobře ovládat němčinu jako svoji mateřštinu, což přispěje hlavně k těsnému sblížení mládeže české s mládeží německou. To je základním požadavkem převýchovy, kterou žádají jak zájmy Říše, tak budoucnost českého národa.*“ Od školního roku 1941/1942 byla němčina vyučována od první třídy obecné školy, od roku 1942 na hlavních školách její výuka vyžadovala již sedm hodin týdně, zatímco čeština pouze čtyři hodiny. Čas vyhrazený pro německý jazyk měl sloužit současně k propagaci Třetí říše. Ve školním roce 1942/1943 se na reálných gymnáziích se učilo týdně šest hodin němčiny, na reálkách osm, na obchodních akademiích šest v prvním a druhém ročníku a devět ve třetím a čtvrtém.⁴² Nacisté se pokoušeli učitelstvo přeškolit k prosazení pronacistických myšlenek a aktivistické výchově nové generace českého národa, k docílení toho kombinovali represi s ukazováním na možnosti přežití.⁴³ Ředitelé, učitelé a později i školníci museli navštěvovat kurzy němčiny a absolvovat příslušné zkoušky. Dle výnosu z 10. prosince měli být školní zaměstnanci vyloučeni z platového postupu a povyšování, dokud nesloží zkoušku z němčiny, zaměstnavatel měl právo dát výpověď zaměstnancům, kteří propadli u zkoušek z němčiny, případně je poslat do penze. Garnitura nebyla příliš spokojena s úrovní němčiny u českých žáků.

V propagaci národního socialismu pomáhal Němcům i dějepis. Odmítali formu založenou na literárním díle Františka Palackého, formulované jako historické stýkání a potýkání se mezi Čechy a Němci. Důležitou myšlenkou bylo popírání české státnosti, zvláště palčivým tématem byly nejnovější československé dějiny, Němci vnímané jen jako dvacet let trvající krátkodobé vysmeknutí se ze závislosti na německé říši. Podle nových osnov si měl žák uvědomit zařazení českého národa do politickohospodářského společenství s německou říší. Úpadek Velkoněmecké říše by podle těchto teorií znamenali úpadek národa českého. Roku

⁴¹ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

⁴² DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 66-70

⁴³ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

1941 byla výuka dějepisu, církevních dějin a literárních dějin na českých školách zakázána, historie byla nahrazena němčinou. Od listopadu 1942 byly dějiny znovu vyučovány, zprvu pouze dějiny Třetí říše, později i obecné dějiny.

Téměř shodný přístup byl zvolen u zeměpisu, Třetí říše se dostala přednost, Čechy a Morava se probírali až po ní.⁴⁴

Celkově učitelů ubývalo, pět tisíc bylo vězněno nebo popraveno za odbojovou činnost a dvacet procent bylo propuštěno pro nedostatečnou znalost němčiny.⁴⁵ Vyučující odmítali stát se hrobaři českého školství a sami se ve svých předmětech na šíření nacistických myšlenek nepodíleli, ale úplně kriticky se také neprojevovali, heslo „pracuj pomalu“ se vztahovalo i na české školství. V poválečném hodnocení jeho stavu se pravilo, že v ohledu výukovém školství všeho druhu a oborů bylo degradováno německou okupací, to neplatí o výchově žactva, kde byla láska k české vlasti spíše posílena. Po válce bylo vyšetřováno asi jen jedno procento z celkového počtu učitelů a asi pět procent u profesorů, to však neznamená, že byli vinni. Učitelstvo jako celek v této zkoušce obstálo.⁴⁶

2.3.3 Obecné školy

Do obecných škol chodily děti od šesti let, ukončit ji mohly nejdříve v deseti, v případě nepřijetí na měšťanku (hlavní školu) až ve čtrnácti nebo patnácti. Obecná škola byla skoro v každé obci, většinou zajišťovala jen výuku od první do páté třídy, ale od školního roku 1941/1942 bylo nařízeno, že na měšťanky (hlavní školy) smí jen omezený počet dětí, od té doby musely obecné školy zajistit i výuku starších dětí.⁴⁷ V menších městech nebylo nic neobvyklého, když se učilo několik ročníků ve stejné třídě. Podle vzpomínek Věry Švarhové, která nastoupila v roce 1942 do první třídy, byli společně v jedné místnosti vyučováni žáci od první do páté třídy. Kázeň byla velmi přísná a neposlušnost se trestala, například v obecné škole v Evani si za nemístné chování musel dotyčný dát křídlo mezi zuby a klečet v koutě na stupínku, za menší prohřešek se muselo klečet s nataženými pažemi zatíženými pohrabáčem na popel. Mezi užívané fyzické tresty patřil i výprask.⁴⁸

⁴⁴ DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996, s. 72-74

⁴⁵ MICHLOVÁ, Marie: *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*. Řítka: Čas, 2012, str. 55-56

⁴⁶ DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996, s. 81-83

⁴⁷ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu – Obecná škola* [online]. [cit. 2018-07-27]. Dostupné na World Wide Web: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=98>.

⁴⁸ z rozhovoru s Vladimírem a věrou Švarhovými z ledna 2015

2.3.4 Měšťanské (hlavní) školy

Měšťanské školy se proměnily na tzv. školy hlavní, výběrové, nikoliv běžné, podle plánů na ně mělo přestoupit maximálně 35 procent žáků škol obecných.⁴⁹ Bylo tomu tak od 2. dubna 1941, kdy K. H. Frank nařídil předsedovi vlády Protektorátu Aloisu Eliášovi přetvoření škol dle německého vzoru, pro přechodnou dobu smělo být přijato 40 procent studentů škol obecných.⁵⁰

2.3.5 Střední školy

Pod tímto pojmem byla zastřešena gymnázia, reálky a učitelské ústavy. Učňovské obory se pokládaly za odborné školy, otevíraly se nové, na některé museli i žáci, kteří byli nuceni ukončit výuku na středních školách.

Do roku 1941 mohli žáci obecných škol z páté třídy přestoupit i na osmiletá gymnázia. Dětila se na klasická (výuka řečtiny a latiny), reálná (výuka matematicko-přírodovědných předmětů, latiny a moderního cizího jazyka) a reálky (sedmiletá výuka s přípravou na praktické povolání v hospodářství a průmyslu s humanitním vzděláním, bez výuky latiny). Dále existovaly učitelské ústavy pro budoucí učitele, nešlo o běžné gymnázium, ale čtyřleté školy pro budoucí učitele obecných škol a měšťanek a dvouleté pro budoucí vychovatelky v mateřských školách.

Od roku 1941 zůstala zachována pouze reálná gymnázia pro chlapce i dívky a klasická gymnázia pouze pro chlapce.⁵¹ Dívky neměly jednoduché dostat kvalitní vzdělání: „*Počet dívek na středních školách byl výrazně omezen, na gymnáziích nesměla studovat vůbec, protože pro ně byla zřízena speciální dívčí reálná gymnázia, kde latinu nahradila rodinná výchova.*“⁵² Nacisté byli pro likvidaci reálek, jelikož nabízely poměrně snadno dosažitelné vzdělání. Ze čtyř typů středních škol vznikly dva, klasická a reálná gymnázia. V dívčích třídách nebyla vyučována latina, ale předměty připravující dívku na budoucí úlohu ženy a matky.⁵³

Do konce roku 1942 bylo uzavřeno 70 procent českých středních škol s tím, že dokončit je mají jen studenti schopní poněmčení. Poslední rok války nebyly na gymnáziích otevřeny

⁴⁹ VELČOVSKÝ, Václav. *Čestina pod hákovým křížem*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3543-9. s. 117

⁵⁰ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

⁵¹ PAMÁTNÍK TEREŽÍN. *Školákem v Protektorátu – Gymnázium* [online]. [cit. 2018-07-24]. Dostupné online: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=91&Itemid=84>.

⁵² MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*. Řitka: Čas, 2012, str. 57

⁵³ BOSÁK, František. *Česká škola v době nacistického útlaku: Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. České Budějovice: Pedagogická fakulta České Budějovice, 1969.

oktávy a studenti byli nasazeni na nucené práce.⁵⁴ Od roku 1942 bylo nařízeno, že z německého jazyka nesmí projít 20 procent žáků maturitní zkouškou, od roku 1943 musela být alespoň jedna otázka z dějepisu, zeměpisu nebo matematiky zodpovězena německy. Někteří pracovníci nasazení v období maturit ani nemuseli skládat zkoušku, maturitu dostali za uspokojivý pracovní výkon. Po maturitě čekalo téměř každého pracovníka nasazení, v lepším případě v Protektorátu ve prospěch Říše, v horším v Říši.⁵⁵

⁵⁴ *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: studijní materiál pro učitele dějepisu*. 1. vyd. Editor Martin Hořák, Tomáš Jelínek. Praha: Živá paměť v nakl. Galén, 2006, str. 59

⁵⁵ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu – Maturita* [online]. [cit. 2018-07-24]. Dostupné na World Wide Web: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=18>.

3. Školská legislativa

Změny byly pozvolné, stále platily zákon z období první republiky, jen byly upravovány vydáváním dalších nařízení. Do roku 1942, ještě dle zákona platného z dob Rakouska-Uherska, byly v obcích se sídlem školy zřizovány místní školní rady. Pokud se v obci nacházela škola česká i německá, byly zřízeny rady dvě. Rada bděla nad dodržováním školských zákonů a nařízení vyšších školských úřadů. Aby podle nich bylo uspořádáno místní školství. Nad místní školní radou stála okresní školní rada, ta zastupovala zájmy školního okresu navenek, vedla jednání o úpravě a rozšíření existujících škol i o zřizování nových. Ministerstvu školství a národní osvěty byla podřízena zemská školní rada, měla rozsáhlou působnost, prostřednictvím inspektorů dohlížela na nižší úřady i na školy samotné.⁵⁶ Místní a okresní (městské) školní rady byly později nazývány výbory. Příslušnému odboru ministerstva školství a národní osvěty byly podřízeny odborné školy (průmyslové, obchodní, pro ženská povolání apod.). Na vysoké školy dohlížely zemské politické správy.⁵⁷

Od roku 1942 byl ministrem školství a lidové osvěty Emanuel Moravec. Vládním nařízením ze dne 13. srpna 1942 o změnách organizace školské správy (oficiálně za účelem zjednodušení) byl ministr školství zmocněn měnit bez ohledu na dosavadní právní předpisy organizaci školské správy a škol nařízeními. V případě, že by jimi byla dotčena působnost jiných ministerstev, měla nařízení být vydávána v dohodě s příslušnými ministry, nařízení, která by zřizovala nebo rušila některé školské úřady a typy škol, vyžadovala souhlasu prezidenta Emila Háchy. Nařízení bylo účinné od 1. září 1942.⁵⁸

3.1 Ministr školství a národní osvěty Emanuel Moravec

Když se řekne pojem kolaborant, jen těžko si představíme člověka, který ho naplňuje lépe než Emanuel Moravec (možná jen nechvalně proslulý Nor Vidkun Quisling). Do roku 1938 považoval Němce za největší nepřátele naší vlasti, po zklamání z reakce na Mnichovskou dohodu a návštěvě Německa jeho odpor opadl a Německo ho naopak nadchlo. Svůj život ukončil sebevraždou 5. května 1945.⁵⁹

⁵⁶ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a J. DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. s. 284-285.

⁵⁷ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. s. 36

⁵⁸ *Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava: Vydána dne 31. srpna 1942* [online]. [cit. 2018-07-25]. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1942/144-1942.pdf>

⁵⁹ MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát aneb Česká každodennost 1939-1945*. Řitka: Čas, 2012, Český ČAS, sv. 2. ISBN 978-80-7475-150-9. s. 13

Roku 1917 vstoupil do československých legií v Rusku, vrátil se v hodnosti kapitána a armáda byla jeho životem, byl velmi cílevědomí, brzy nastupuje na vysokou školu válečnou, kde později přednášel, ve svých třiceti letech byl povýšen na majora. Pod pseudonymem Stanislav Yester psal do Lidových novin, Přítomnosti, mimo to psal i do odborných časopisů, získal nálepku levicového intelektuála, jedním z jeho příznivců byl i prezident osvoboditel Tomáš Garrigue Masaryk. Již v té době vyjádřil podporu režimu ve fašistické Itálii.⁶⁰ Nutno doříct, že mnoho legionářů neskrývalo obdiv k fašismu, sám generál Radola Gajda, předseda Národní obce fašistické, byl hrdinou od Zborova. Dá se říci, že v té době bylo na pojem fašismus pohlíženo jinak než dnes, nacismus není totéž, co fašismus a čeští fašisté té doby byli spíše protiněmečtí než antisemité, antisemitismem se vyznačovali spíše v období druhé republiky. Nelze tedy říci, že by tou dobou toužil po nacismu v Československu.

Historik PhDr. Jan B. Uhlíř tvrdí, že během mobilizace roku 1938 působil jako plukovník generálního štábu a řadil se ke špici fanatických obránců republiky, pro Československo byl onehdy ochotný padnout, považoval to za větší čest, než žít v „otroctví“. Prezidenta Edvarda Beneše vyzýval k abdikování, o jejich setkání hovořil slovy: „*Nalezl jsem ho polekaného, rozpačitého, bezradného a nejistého jako kluka. Nebyl to žádný panovník, žádný silný prezident, to byl drobný chytrák, na kterého si někdo došlápl. Nemluvil jsem s ním už jako s hlavou státu a se svým vrchním velitelem, nýbrž jako s člověkem, který se na pražský hrad dostal nedopatřením. Ti, co dosud stáli v čele českého života kulturního, hospodářského i politického nedělali nic jiného, než že český národ pomalu udolávali, aby jej dodali do márnice, před kterou už s velikou lopatou čekal zasloužilý hrobník českého státu doktor Beneš. Viděl jsem, že tento ješitný, třeba ustrašený, mužíček neodstoupí. Doktor Beneš nedovedl ani odejít.*“⁶¹ V tuto chvíli ještě patrně nevykazoval sympatie k nacismu.

Mezi 3. a 22. srpnem 1939 vykonal cestu po celé Německé říši, ve svých poznámkách si na začátku poznamenal, že ho zajímá, jak toto „nové Německo“ vypadá, vrátil se nadšený, asi mu učaroval řád, pořádek a kázeň, zejména v armádě, kterou považoval za téměř neporazitelnou. Právě při této cestě nastal zlom v jeho životě a stal se přesvědčeným nacistou. Po návratu již ve svých projevech deklaroval, že je to naše jediná šance, že Češi rádi budou zdviženou pravicí vítat vůdce a národ bude znovu sjednocen, o čemž byl přesvědčen a skutečně tomu věřil. Nabádal Čechy ke koexistenci a spolupráci s německým národem, v projevech často

⁶⁰ *Apoštol národní zrady* [dokumentární film]. Scénář a režie Petr LOKAJ. Rolling media s. r. o. a Česká televize, 2018

⁶¹ *tamtéž*

působil až odevzdaně, vše německé schvaloval, o popravených antinacistech říkal, že položili život za věc zbytečnou.

19. ledna 1942 se stává ministrem školství a národní osvěty, hlásal: „Více než Čechem se cítím býti občanem Velkoněmecké říše a více než občanem Velkoněmecké říše se cítím Evropanem.“ Fakticky se stal hlavou vlády, jakožto bývalý legionář a český vlastenec měl mezi nacisty velkou váhu, jednalo se o osobnost, která zde může mít velký vliv na občany.⁶² V Hradci Králové se za jeho účasti konala manifestace oddanosti Říši, dorazilo tam asi čtyři tisíce lidí (podobné akce na Václavském náměstí v Praze se zúčastnilo asi dvě stě tisíc osob, dá se tedy říct, že nacistická propaganda na český lid bohužel vliv měla).⁶³ Ač se jako kolaborant může jevit i Emil Hácha (některé jeho projevy, zejména z konce války, jsou dosti extrémního rázu, ale spíše se snažil Čechům pomoci), se jmenováním Emanuela Moravce ministrem nesouhlasil.

Po atentátu na Reinharda Heydricha zařídil, aby k odměně deseti milionů za dopadení atentátníků, kterou vypsál úřad Říšského protektora, protektorátní vláda vypsala odměnu ve stejné výši, tak vysoká suma nikdy předtím ani poté nebyla vypsána. Po atentátu objížděl velká města s projevy, že pokud nebudou lidé věrní říši, zítra tu už nemusí být, završeno to bylo 3. července 1942 pod sochou svatého Václava, shromáždění mělo až půl milionu účastníků. Zasluhou Emanuela Moravce byl i rozpuštěn kolaborantský spolek vlajka (který chtěl v rámci Říše rovnoprávné postavení českého a německého národa) a jeho vedení bylo posláno do koncentračních táborů.

Své syny dal k dispozici službě v Říši, nejstarší Igor sloužil v divizi SS Totenkopf, mladší Jurij začal jako frontový kreslíř Wehrmachtu a skončil jako řadový voják (jména prvních dvou synů napovídají, že je měl s Ruskou, se kterou se oženil během služby v legiích), nejmladší Pavel byl členem Hitlerjugend a studoval na internátní politické škole v Sasku, v roce 1944 zemřel při bombardování. Ve svém působení na mládež nezůstával u své rodiny, po půlročních přípravách byla spuštěna činnost Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, jemuž je věnována zvláštní kapitola.

Jak už bylo řečeno, věnoval se i přestavbě školství, které hodlal redukovat, kupodivu měl mezi kantory řadu příznivců, vycházel hodně vstříc, naslouchal a vykonával rozhodnutí, ovšem cílem této ochoty bylo docílit bezpodmínečné loajality v řadách učitelů. Jelikož znal problematiku českých dějin, přišel s užitím svatého Václava jako ikony, nejvyšším

⁶² *Apoštol národní zrady* [dokumentární film]. Scénář a režie Petr LOKAJ. Rolling media s. r. o. a Česká televize, 2018

⁶³ MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát aneb Česká každodennost 1939-1945*. Řitka: Čas, 2012, Český ČAS, sv. 2. ISBN 978-80-7475-150-9. s. 28

protektorátním vyznamenáním byla Svatováclavská orlice. Jelikož jsme byli součástí Svaté říše římské, Emanuel Moravec hovořil o českém národu jako historické součásti Německa, tak to bylo prezentováno i při školní výuce. Kontroloval i veškerý protektorátní tisk, sám napsal několik knih. Jeho další cesta směřovala na Německem okupovaný Krym.

Vzhledem k jeho působení bylo v exilu rozhodnuto a jeho fyzické likvidaci, ale vzhledem k jeho ochrance nebylo pro atentátníky možné se k němu dostat.

Moravcův fanatismus neutichal ani v době, kdy se německým vojskům na frontě nedařilo, ale charakter jeho myšlení se změnil, jako vojenský stratég ve většině projevů odhadl budoucí situaci, kritizoval zejména bolševické nebezpečí, ale na svých pravdách nadále setrval do poslední chvíle. Při vypuknutí Pražského povstání byl ve své ministerské kanceláři v Kolovratském paláci, dostal příkaz se dostavit do Černínského paláce od K. H. Franka, aby promluvil v rozhlasu a uklidnil povstalce, během cesty auto, které ho vezlo, zastavilo (nebo mu došel benzín, různé zdroje se liší), přičemž se zastřelil. Byl narychlo pohřben na zahradě Arcibiskupského gymnázia v Dejvicích, o měsíc později byl exhumován. Po pitvě byl symbolicky vložen do černě natřené truhly s mrtvým příslušníkem SS a několika německými dětmi a zakopán na odlehlém místě u Ďáblického hřbitova.⁶⁴ Je otázkou, co ho skutečně vedlo ke svému jednání.

Pro ilustraci literárního působení Emanuela Moravce je zde výňatek z jeho knihy O český zítřek, článek pochází z 21. července 1942 a nese název O nové mládeži a českém školství (jedná se o dobový text, gramatické chyby jsou ponechány): „(...) *Čechy a Morava po těžkých týdnech, jež nám připravila úkladná vražda na panu Zastupujícím říšském protektoru Obergruppenführerovi Heydrichovi, s celým poučeným a probuzeným národem vstupují nyní do nového plodného a slibného údobí českých dějin. (...) prostě se nám ulevilo, když jsme v našich zemích porazili na hlavu nepřátelskou propagandu i s jejími emigrantskými pomahači. Boj o českou duši prozatím probíhá pro nás příznivě. (...) Už v únoru tohoto roku jsem české veřejnosti oznámil, že bude třeba výchovu české mládeže jinak organisovat, jinak rozdělit a především stoprocentně přizpůsobit době. Přizpůsobení době znamená však začlenění do velikého díla nacionálněsocialistické revoluce, která přestavuje Evropu od základu. (...) Žijeme v Říši a proto ji také rádi v dobrém napodobíme. Málo věnujeme povídání o plánech a raději v tichu dáme něco dohromady. Pan státní president 28. května podepsal zákon o povinné službě mládeže, k němuž jsem jako předseda Kuratoria pro výchovu mládeže vydal již 30. května dvě*

⁶⁴ *Apoštol národní zrady* [dokumentární film]. Scénář a režie Petr LOKAJ. Rolling media s. r. o. a Česká televize, 2018

prováděcí nařízení. (...) Za republiky každá politická strana měla svou organizaci mládeže a nakonec všechny politické strany svou mládež předaly Národnímu souručenství, kde se za uplynulé tři roky s mládeží neudělalo zcela nic, ač tu byly zřejmé tři základní povinnosti k české budoucnosti: výchova k říšské myšlence, bratrský poměr k německému národu a osvojení ideálů velké nacionálněsocialistické revoluce. (...) Při této příležitosti bych se rád krátce zmínil ještě o reformách, jež jsou v chodu v našem vyšším středním školství. Je vám známo, že výnosem ministerstva školství z 27. května ve vyšších třídách bylo nařízeno snížení počtu žáků středních škol v rozsahu od 15 do 40 procent. Toto opatření není nového data, již v minulém roce za mého předchůdce tento plán byl rozpracován a šlo pouze o to, aby se co nejméně dotkl národních zájmů. Omezení studujících na středních školách neodborných stalo se v zájmu české inteligence i širokých vrstev. Tisk již před časem ukázal na to, že během dvaceti let za republiky se často hovořilo o nebezpečném přebytku inteligence, ale chyběla odvaha české školství podle potřeby upravit. Vláda Čech a Moravy se rozhodla kousnout i do tohoto kyselého jablka a převzít odpovědnost za opatření, jež se dotýkají zajisté citelně mnohých rodičů a žáků, ale jež jsou nezbytná v zájmu zdravé budoucnosti národ. Podobná nařízení musila být provedena také v Říši, když se ujal vlády Adolf Hitler. Jak už jsem vám před časem sdělil, ve skutečnosti jde tu o přesun studia středoškolského na pole praktické ze všeobecných škol středních na speciální školy odborné a do povolání, jež byla dosud velmi zanedbávána a jež vyžadují obzvláštní inteligence a schopností v praktickém životě.

Zhuštění středního školství povede také k zvýšení úrovně těchto škol. Česká veřejnost měla by se nyní méně rozčilovat nad těmito přechodně nepopulárními opatřeními a spíše se starat o to, aby tato opatření podle zásad nacionálněsocialistické revoluce vedla k přestavbě a k novému rozvrstvení národa, které dá mnohem větší výkon celku. (...) Rovněž škodí národu, když v rozčilení někteří jedinci zavrhnou uzavření škol jen proto, že jejich vlastní dítě, méně schopné, nehodí se pro povolání, označované zcela mylně jako inteligentní. K mnohému řemeslu je často třeba veliké inteligence a velikého uměleckého citu, a proto mnohé řemeslo stojí, pokud jde o inteligenci práce, často mnohem výše než bezduché sčítání čísel v kanceláři a šibování a zapisování aktů. K vládním povinnostem patří důslednost i v provádění opatření zcela nepopulárních, jsou-li tato opatření předpisována zájmem celého národa. (...) D prostoru, který spravuje vláda Čech a Moravy musí být nakonec zavedena naprostá kázeň a obětavá pracovní svornost.⁶⁵

⁶⁵ MORAVEC, Emanuel. *O český zítřek: [Um die Zukunft der Tschechen]*. Praha: Orbis, 1943. s. 227-234

4. Všední dny žactva

Protektorát se nám může jevit jako období hrůzy a teroru, ale lidé, kteří v něm žili, ho brali spíše s nadhledem. Když vezmeme v úvahu mládí školáků a studentů, musí nám být jasné, že nechtěli truchlit nad osudem první republiky a raději se bavili. Výraznější zásah do života nastal po vypuknutí války. V říjnu se musely celé Čechy s Moravou smířit s protileteckým zatemněním, naštěstí nálety probíhaly až na konci války. Ulice měst zely po setmění prázdnotou, nevycházelo se, kvůli náhodným policejním kontrolám, pro některé časové úseky platil i zákaz vycházení.⁶⁶ Bez propustky se běžně nedalo trávit noční hodiny mimo domov: „*Vycházet si mohl do desíti hodin, ale byly situace, kdy se vůbec nesmělo. Večer muselo být, kde se svítilo, zatemněno, kdo neměl rolety, musel tam pověsit deku. Ven se normálně mohlo chodit a když zjistili, že letí, tak začaly houkat sirény a v obcích, kde nebyly zvonili.*“⁶⁷ Další nepříjemností byl přidělový systém potravin, kdy množství zakoupené za měsíc bylo limitováno. Časem byl zaveden i přiděl na tabák (vášniví kuřáci si mohli zkusit vypěstovat domácí tabák) a na oděvy, tzv. šatenky. Některé potraviny, například určité ryby, byly k dostání i bez přidělu. Příděl byl malý, na nedostatek potravin se trpělo hlavně ve městech, na venkově byla dostupnost potravin vyšší. Hodně rodin uspořádalo v zimě zabijačku, kupříkladu Švarhovi vždy ještě před Vánocemi, aby bylo na svátek dost masa. Každá druhá rodina začala chovat na maso králíky.⁶⁸ Rozmáhal se i předražený černý obchod, samozřejmě šmelina byla trestná. Pro zajímavost, v roce 1944 stálo na černém trhu jedno vejce 25 korun, jedna cigareta 20 korun, kilo kávy (nesmělo se, stejně jako kakao, dovážet) 1800 korun.⁶⁹ Na začátku války mzdy rostly, průměrná hrubá mzda v roce 1939 činila 1077 korun, v roce 1943 se zvýšila téměř na dvojnásobek.⁷⁰ Za peníze se nedalo moc věcí koupit, buď byly přidělové nebo nedostatkové, na venkově se za slušnou cenu dalo pořídit dřevo na topení, zřejmě proto si Vladimír Švarha nepamatuje, že by měl uhelné prázdniny. Dalo by se říct, že protektorátních peněz byl nadbytek.⁷¹

Zásah bojů do života Čechů nebyl na počátku téměř žádný. Ačkoliv příprava na nálety (zatemnění a nácvik přesunu do krytů) byla prováděna prakticky od počátku války, k prvnímu

⁶⁶ MACDONALD, Callum, Jan KAPLAN a Jan BRÁZDA. *Praha ve stínu hákového kříže: Pravda o německé okupaci 1939 - 1945*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1995, str. 137-138

⁶⁷ z rozhovoru s Vladimírem Švarhou z 28. dubna 2014

⁶⁸ tamtéž

⁶⁹ MACDONALD, Callum, Jan KAPLAN a Jan BRÁZDA. *Praha ve stínu hákového kříže: Pravda o německé okupaci 1939 - 1945*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1995, str. 139

⁷⁰ MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*. Řitka: Čas, 2012, str. 65

⁷¹ z rozhovoru s Vladimírem Švarhou z 28. dubna 2014

náletu došlo teprve 15. listopadu 1944. Češi zpravidla neutíkali při zvuku sirén do krytů, protože to často býval planý poplach. První ničivý nálet na Prahu proběhl 14. února 1945, zabil 413 lidí a zranil 455. Spojeneckým letadlům se říkalo kotláři, často útočily i na vlakové soupravy pomocí kulometů.⁷² Protiletcké kryty se nacházely i u škol. Dědeček ve svých vzpomínkách uchovává letecký poplach i průlety letadel okolo vesnice a nedaleké havárie spojenců, na samotné bombardování naštěstí nedošlo. Při dobré viditelnosti s rodinou pozorovali nálety na Sudety, hlavně na Ústí nad Labem, prý bylo přímo vidět, jak padají bomby z letadel.⁷³

4.1 Volný čas

Nějakou dobu byly povoleny staré organizace, jako tělocvičný spolek Sokol (zrušen 1941) nebo Junák (zrušen 1940). Členové těchto organizací mohli pokračovat členstvím v některé z povolených organizací nebo dále působit neorganizovaně (např. čtenářské kluby).⁷⁴ Zvláštním případem bylo Kuratorium pro výchovu mládeže, kterému se věnuji ve zvláštní podkapitole.

Starší žáci a studenti středních škol vyhledávali i odlišný způsob zábavy. Jedním z nich byl tanec, ačkoliv byl od dubna 1941 definitivně zakázán na veřejných akcích, kurzy tance a společenské výchovy se mohly konat i nadále. Na oficiálních plesech se tancovat nesmělo, náplní byl doprovodný program a poslech hudby, lidé si to vynahrazoval ilegálními tancovačkami. Část mládeže, hlavně ve městech, nejraději tancovala swing. Stal se pro ně doslova životním stylem, nacisty byl považován za podřadný žánr, ale byl trpěn. Vyznavači swingu se nazývali potápky a chodili výstředně oblečení, dívky nosily pestrobarevné šaty (pokud se jim podařilo nějaké módní sehnat), chlapi dvouřadá saka se širokými rameny doplněné výstřední vázankou.

Kdo toužil po svobodě a volnosti, mohl chodit trampovat. Tramping nemohl být příliš kontrolován a potlačován, protože osady nebyly organizované. Snažili se napodobit život kovbojů a dobrodruhů z divokého západu, jak ho znali z filmů a románů (převážně brakových). Trampská kultura byla tenkrát odlišná té dnešní a věková struktura se také lišila (převažovali

⁷² MACDONALD, Callum, Jan KAPLAN a Jan BRÁZDA. *Praha ve stínu hákového kříže: Pravda o německé okupaci 1939 - 1945*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1995, str. 160

⁷³ z rozhovoru s Vladimírem Švarhou z 1. ledna 2014

⁷⁴ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu – Protektorátní školák a jeho volný čas* [online]. [cit. 2018-07-30]. Dostupné na World Wide Web: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=37>.

mladí lidé). Do přírody se jezdívalo v sobotu po škole (nebo práci) a v neděli večer byl opět nutný návrat domů.⁷⁵

Kulturu nacházeli lidové vrstvy v biografech, bylo natočeno mnoho filmů, které řadíme do zlatého fondu. Vladimír Švarha vzpomíná, že opravdu dobrých filmů běželo v kině poskrovnu. Většinou se jednalo o německé nebo italské romantické snímky s českými titulky. Raději poslouchal rozhlas, kde mimo propagandu, vysílali zprávy z domova, sportovní přenosy, zábavné a dětské pořady a hlavně hudbu. Poslech spojeneckého rozhlasu byl zakázán a chytit ho bylo velmi těžké. Němci chodili k lidem, kteří měli registrovaný rozhlasový přijímač (v případě rodiny Švarhových bateriový, protože ve vsi nebyla zavedena elektřina) a pokud byl zařízený pro příjem krátkých vln, na kterých spojenci vysílali, patřičnou součástku odmontovali.⁷⁶ Poslouchat zakázaný rozhlas mohli jen technicky zdatní jedinci.

4.1.1 Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě

Jednalo se o první povinnou státní organizaci, jejímž úkolem bylo výchovné působení na mládež dle trendů protěžovaných vládnoucí garniturou. Hlasy volající po vzniku instituce podchycující mimoškolní aktivity české mládeže se objevovaly hned po ustanovení Protektorátu. V prvních letech v rámci Národního souručenství (jediné politické uskupení na protektorátní politické scéně) existovala sekce Mládež Národního souručenství, nicméně neměla jasnou koncepci ohledně politické výchovy.

Kuratorium formálně vzniklo 28. května 1942, ale faktickou činnost zahájilo až 13. března. Jeho úkolem bylo se starat o mládež od deseti do osmnácti let v duchu německých národně-socialistických idejí, hlavní inspirací byl německý svaz mládeže Hitlerjugend. Úkol vychovat si nástupce, vojáky a podporovatele režimu byl pro přežití nacismu nevyhnutelný.⁷⁷ V čele stál Emanuel Moravec, jeho zástupcem byl František Teuner. Heslo organizace bylo vedme mládež duchovně do říše, jeho náplní měla být oficiálně rodinná a školní výchova tělesná, duševní a mravní, reálným cílem bylo českou mládež odpolitizovat a odnárodnit, úředním jazykem této organizace byla němčina. K formování byly přizvány i osobnosti, jako Emil Zátopek nebo Jaroslav Foglar, ten působil v redakci kuratoristického časopisu Správný

⁷⁵ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu – Protektorátní školák a jeho volný čas* [online]. 2011--- [cit. 2018-07-30]. Dostupné na World Wide Web: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=166&Itemid=107>.

⁷⁶ z rozhovoru s Vladimírem Švarhou z 29. prosince 2013

⁷⁷ ŠUSTROVÁ, Radka. *Děti a válka: České a německé děti v Protektorátu Čechy a Morava* [online]. [cit. 2018-07-25]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/valecny-prozitek/sustrova-radka.pdf> s. 70

kluk.⁷⁸ Jednalo se o časopis pro chlapce od deseti do čtrnácti let, zaměřoval se na dřívější čtenáře časopisů Mladý hlasatel a Junák, ač na jeho stránkách bylo tvrzeno, že tomu tak není. Jeho podtitul zněl „Časopis radostného mládí“. Přinášel informace o práci Kuratoria, dobrodružné povídky, reportáže z cest, informace o sportu a sportovcích, ale také příběhy s válečnou tematikou. Jeho obsah také nezapřel ducha tehdejší doby a zaměření organizace, která ho vydávala. Po vzoru klubů Mladého hlasatele přišel s kroužky Správného kluka, které řídil právě Jaroslav Foglar. Opět zřejmě po vzoru Mladého hlasatele vycházel na poslední stránce kreslený komiksový seriál, ovšem silně propagandistický.⁷⁹ Jako protiváhu Správného kluka byl Kuratoriem vydáván Dívčí svět, ale jeho tisk byl roku 1944 zastaven. Od podzimu 1942 do jara 1945 byl vydáván též Kuratorní časopis Zteč. Přinášel informace, které se v první řadě týkaly činnosti Kuratoria pro výchovu mládeže. Nicméně objevovaly se v něm i statě popisující a vysvětlující tehdejší všeobecné dění, a to samozřejmě ve stejném duchu, jak ho popisoval a vysvětloval i jiný oficiální protektorátní tisk. I na tomto časopisu se podílel Jaroslav Foglar, ale jeho veškerá práce v rámci kuratorních časopisů nebyla ideologická, to se nedá říct o jiných povídkách, příbězích a článcích v rámci časopisu Zteč, psali do něj funkcionáři Kuratoria i kolaborující novináři. Byl zaměřen na starší mládež než Správný kluk.⁸⁰

Členství bylo pro všechny povinné, všechny spolky, zejména sportovní, musely mít jednoho instruktora, který povede jednou za týden dvě hodiny tzv. povinné služby, inspirace i poradci přicházeli z Hitlerjugend, stejnokroj, který navrhl sám Moravec, však nosili jen funkcionáři. Do každé školy zavedl Filmové hodinky mládeže Kuratoria, tím zahájil produkci propagandistických filmů, které ukazovaly, jak se Kuratorium vzorně stará o mládež, proto od školního roku 1943/1944 musel každý žák zaplatit poplatek osm korun na filmovou projekci.⁸¹

Vedle řadových spolků byly v roce 1944 formovány v rámci Kuratoria elitnější útvary – oddíly zvláštního nasazení. Založeny byly kvůli nárůstu spojeneckých náletů, úkolem byla spolupráce s lidmi a s orgány veřejné správy i vojenskými složkami při řešení situací po náletech, hlavně požárních a záchranářských pracích a při úklidu trosek.

⁷⁸ *Apoštol národní zrady* [dokumentární film]. Scénář a režie Petr LOKAJ. Rolling media s. r. o. a Česká televize, 2018

⁷⁹ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu – Časopis správný kluk* [online]. [cit. 2018-06-26]. Dostupné online: < <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/legalni-tisk-a-asopisy-pro-dti-a-mlade/74-stedni-kola/legalni-tisk-a-asopisy-pro-dti-a-mlade/248-odkaz-10-odkaz-10a-na-informace-o-asopise>>.

⁸⁰ PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu – Časopis Zteč* [online]. [cit. 2018-06-26]. Dostupné online: < <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/legalni-tisk-a-asopisy-pro-dti-a-mlade/74-stedni-kola/legalni-tisk-a-asopisy-pro-dti-a-mlade/247-odkaz-9-9a-odkaz-na-informace-o-asopise>>.

⁸¹ *Apoštol národní zrady* [dokumentární film]. Scénář a režie Petr LOKAJ. Rolling media s. r. o. a Česká televize, 2018

Kuratorní spolky se často potýkaly s nedostatkem vhodných míst a prostor a také velkým nedostatkem instruktorů, způsobeným nechutí mládeže tyto funkce vykonávat a jejich pracovním začleněním v rámci totální války.⁸²

Pamětník Jiří Navrátil vzpomíná na příhodu: „*Slavnostní uvedení okresního pověřence v úřad, teď si představte, na jevišti tribuna, tam sám velký František Teuner, teďka teda zahájení a v okamžiku kdy tedy františek Teuner pravil, „Jmenuji kamaráda Vlastimila Beneše okresním pověřencem v Praze F,“ tak celý to divadlo začalo skandovat: „Ať žije Beneš!“ Představte si tedy protektorát, hrůza, gestapo a teď vám tam já nevím kolik set mladých lidí, skanduje ať žije Beneš.*“⁸³ Vladimír Švarha zavzpomínal, jak musel za trest, že nechodil na akce Kuratoria, oběhnou s kamarádem čtyři kolečka kolem roudnické školy. Libochovický vedoucí Kuratoria po válce převlékl kabát, stal se z něho velký komunista a dotáhl to až na ředitele základní školy v Libochovicích.⁸⁴

⁸² ŠPRINGL, Jan. Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení. Špringl, Jan. In: Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín. Praha: Oswald 34, (2006,) s. 127 a 129.

⁸³ *Apoštol národní zrady* [dokumentární film]. Scénář a režie Petr LOKAJ. Rolling media s. r. o. a Česká televize, 2018

⁸⁴ rozhovor s Vladimírem Švarhou

5. Školství a odboj

Nacisté měli pocit, že střední školy jsou naprosto ideálním místem pro organizování odboje, z protistátní činnosti podezřívali zejména studenty, přitom do skutečného odboje byli zapojeni spíše pedagogové. Když kladenské gestapo obdrželo dopis odsuzující vraždy Čechů podepsaný přízviskem Průmyslovák, zatklo čtrnáct učitelů a třicet osm žáků místní průmyslové školy, následně byla škola zrušena, aniž by měli jakékoliv konkrétní podezření o spojitosti s dopisem. Student třetího ročníku této školy Jan Smudek, který se spolužákem zastřelil strážmistra ochranné policie, utekl gestapu skokem z okna domu, dostal se až do Maďarska, Egypta a Francie, kde vstoupil do armády, poté sloužil v RAF jako navigátor. Studenti reálného gymnázia v Roudnici údajně plánovali vraždu vedoucího lokální pobočky NSDAP, několik studentů tohoto gymnázia a místní vyšší průmyslové školy bylo zatčeno, někteří dokonce zemřeli v koncentračním táboře.⁸⁵

Odboji učitelů se věnuje kniha *Čeští učitelé v protifašistickém odboji*, bohužel je silně ovlivněna normalizační dobou, ve které vyšla, tudíž se zde dočteme spíše o komunistickém odboji a působení Zdeňka Nejedlého, čímž autor nechce zpochybnit přínos KSČ pro boj s fašismem, jen upozornit, že se jedná také o nenávistnou ideologii. Naštěstí je zde pár informací i o působení v rámci jiných odbojových skupin. 24. září 1942 byl popraven hudební učitel Joža Jaro, který byl instruktorem ilegálního okresního vedení KSČ a rozmnožoval jejich letáky.⁸⁶ Zajímavý je čin Josefa Dobeše, ředitele školy v Muglinově, který odmítl vyzdobit školu na počest nacistických okupantů, a když ji vyzdobili samotní nacisté, odmítl proplatit účet, po celou dobu okupace byl vězněn.⁸⁷

⁸⁵ MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*. Řitka: Čas, 2012, str. 65

⁸⁶ ČONDL, Karel a Tomáš PASÁK, ed. *Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939-1945: sborník studií a vzpomínek*. Praha: Práce, 1978. Kroniky práce a bojů. s. 156-159

⁸⁷ Tamtéž. s. 128

Závěr

V práci je shrnuto vše důležité pro pochopení systému vzdělávání v Protektorátu Čechy a Morava, všechny informace jsou utříděny v rámci možností do co možná nejpřehlednější struktury, čímž by mělo být docíleno cíle práce. Mimo faktických informací byly zařazeny i zajímavé vzpomínky pamětníků, které se mohou z části zdát v rozporu s informacemi, o kterých se můžeme dočíst v odborné literatuře, ale skutečnost se občas od vládních nařízení lišila. Pro větší autenticitu a přiblížení doby jsou citovány některé historické dokumenty a projevy, které taktéž doplňují informace, jež je možné se v odborné i populárně naučné literatuře dočíst. Všechny uvedené historické události se přímo dotýkaly dobového školství.

Seznam literatury

- BOSÁK, František: *Česká škola v době nacistického útlaku: příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. Praha, SPN 1969.
- BRANDES, Detlef a Petr DVOŘÁČEK. *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 1999, 657 s. Obzor (Prostor), sv. 27. ISBN 80-726-0017-6.
- ČONDL, Karel a Tomáš PASÁK, ed. *Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939-1945: sborník studií a vzpomínek*. Praha: Práce, 1978.
- DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996. ISBN: 80-7004-085-8.
- *Fronta.cz: Akce VICTORIA a její ohlas v Protektorátě*. [online]. [cit. 2018-05-23]. Dostupné z world wide web: <http://www.fronta.cz/akce-victoria-a-její-ohlas-v-protektorate>
- HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. a J. DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. s. 284-285.
- HORÁKOVÁ, Jana. SLEZSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM. *Děti a válka: příběhy dětí z let 1939 - 1945*. 1. vyd. 2011.
- KROPÁČ, František a Vlastimil LOUDA, *Perzekuce českého studentstva za okupace*. Praha: MV, odbor pro politické zpravodajství, 1946.
- KUKLÍK, Jan a Jan KUKLÍK. *Dějepis pro gymnázia a střední školy*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2002, 215 s. ISBN 80-7235-175-3.
- KVAČEK, Robert. *České dějiny: učebnice pro střední školy*. 1. vyd. Praha: SPL - Práce ve spolupráci s nakladatelstvím Albra, 2002, 243 s. ISBN 80-862-8748-3.
- MACDONALD, Callum, Jan KAPLAN a Jan BRÁZDA. *Praha ve stínu hákového kříže: Pravda o německé okupaci 1939 - 1945*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1995, 216 s. ISBN 32-008-95.
- MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939-1945*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0302-0.
- MAHDAL, Marcel. *Moderní dějiny: Okupační správa, autonomní správa a každodenní život v Protektorátu*. [online]. Dostupné z: <http://www.moderni->

dejiny.cz/clanek/okupacni-sprava-autonomni-sprava-a-kazdodenni-zivot-v-protektoratu/

- MICHLOVÁ, Marie, *Protentokrát aneb česká každodennost 1939 – 1945*. Řitka: Nakladatelství ČAS, 2012. ISBN 978-80-87470-60-2.
- MORAVEC, Emanuel. *O český zítřek: [Um die Zukunft der Tschechen]*. Praha: Orbis, 1943.
- MORKES, František: *Československé školy v letech 2.světové války*. Praha, Pedagogické muzeum J.A.Komenského 2005. ISBN 80-901461-8.
- *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí: informační materiál pro učitele dějepisu*. 1. vyd. Editor Martin Hořák, Tomáš Jelínek. Praha: Živá paměť v nakl. Galén, 2006, 80 s. ISBN 80-726-2393-1.
- PERNES, Jiří. *Až na dno zrady: Emanuel Moravec*. Praha: Themis, 1997. ISBN 80-85821-51-6.
- PAMÁTNÍK TEREZÍN. *Školákem v Protektorátu* [online]. 2011. Dostupné z: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz>
- *Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava: Vydána dne 31. srpna 1942* [online]. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1942/144-1942.pdf>
- ŠPRINGL, Jan. *Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení. Špringl, Jan*. In: *Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín*. Praha: Oswald 34, (2006,) s. 127 a 129.
- ŠUSTROVÁ, Radka. *Děti a válka: České a německé děti v Protektorátu Čechy a Morava* [online]. [cit. 2018-07-25]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/valecny-prozitek/sustrova-radka.pdf>
- VELČOVSKÝ, Václav. *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3543-9.

Ostatní zdroje

- *Apoštol národní zrady* [dokumentární film]. Scénář a režie Petr LOKAJ. Rolling media s. r. o. a Česká televize, 2018
- Rozhovory s pamětníky Vladimírem Švarhou a Věrou Švarhovou z rodinného archivu

Seznam příloh

- Příloha č. 1: třídní foto třídy obecné školy v Křesíně
- Příloha č. 2: upomínkový list na první školní den

Přílohy

Příloha č. 1

(Podle originálu obrazu Quido Mánesa v Moderní české galerii.)

PRVNÍ CESTA DO ŠKOLY

Jméno žák ^{ovo} *Flora Oldřich*
_{yně}
Rok narození *1934* . Šk. rok *1934-35*
Škola a třída *J. M. obec. šk. v Křišíně*
J. Klotzka *J. Klotzka*
třídní. ředitel školy.

V UPOMÍNKU VĚNUJE ZEMSKÉ ÚSTŘEDÍ PÉČE O MLÁDEŽ V ČECHÁCH
v Praze III., Chotkova silnice č. 8.